



Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 21 Volume: 5 Issue: 21

Bahar 2012 Spring 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SAFAHAT'TA EMEK VE GAYRET KAVRAMLARI ÜZERİNE

“THE CONCEPTS OF WORK AND EFFORT IN SAFAHAT”

Ertan EROL*

Özet

Mehmet Âkif Ersoy şiirlerini Safahat adlı eserde toplamıştır. Âkif, Osmanlı'nın bütün kurumlarıyla gerilediği bir dönemde yaşamıştır. Geri kalmışlığın yanı sıra birçok savaşa da tanık olmuş, Türk halkının Osmanlı coğrafyası içinde çektiği sıkıntılara yakından şahit olmuştur. Ona göre, çekilen sıkıntıların temel nedeni, iyi seviyeye gelmek için çaba harcanmamasıdır. Bu nedenle onun şiirlerinde emek ve gayretin önemli bir yeri vardır. Emek ve gayretin bireysel yönü ile birlikte toplumsal yönünü de Safahat'ta bulmak mümkündür. Bu incelemede Mehmet Âkif'in şiirlerinde geniş yer verdiği emek ve gayret kavramları ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, Şiir, Şiirde Emek ve Gayret.

Abstract

Mehmet Âkif Ersoy compiled his poems in his work “Safahat”. Âkif experienced a decline period of all intuitions of the Ottoman Empire. Besides underdevelopment, he also witnessed many wars, along with the difficulties experienced by the Turkish people in the Ottoman geography. According to him, the basic cause of distress was the lack of efforts to reach higher standards of life. Therefore, in his poetry, the notions of hard work and diligence have an important place. It is possible to find the individual as well as the social aspects of the notions of hard work and diligence in Safahat. In this study, the concepts of hard work and diligence, which receive a heavy emphasis in Mehmet Âkif's poems, are examined.

Key Words: Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, poem, hard work and diligence in poetry.

Giriş

Mehmet Âkif Ersoy, yakın dönem Türk edebiyatı şiir sanatındaki seçkin yeri kadar, hiç kuşkusuz yüksek karakteriyle de dikkatleri çekmiş, toplumun her türlü sorununa çareler aramış bir düşünce adamıdır. Âkif'in şiirlerinde toplum sorunlarına değinmesi, birtakım problemleri irdelemesi, çağdaşları olan diğer şairler gibi masa başında düşünülen yahut pencereden seyredilen bir toplumun sezdirmediği yapmacık bir fukara edebiyatı değildir; Âkif sokaktaki şairdir (Okay, 2005:64), yaşadığı dönemin belli başlı açmazlarına bizzat tanık olmuş,

*Dr.,

bunları aşmaya yönelik tavsiyelerini Safahat'ında çarpıcı bir biçimde dile getirmiştir. Yapılması gereken gayet açıktır: Bağınazlıktan, batıl inançlardan, cehaletten, sorumsuzluk, kendine güvensizlik ve ümitsizlikten kurtulmak; bunların yerine iyi, doğru ve güzelle donanmış bir nesil yetiştirmek, toplumu ahlak - bilim - gayret ayakları üzerinde yeniden tasarlamaktır.

Şerif Aktaş "*Mehmet Âkif ve İnsan*" adlı yazısında Ziya Gökalp, Mehmet Âkif ve Yahya Kemal'in diğer ülkeleri örnek gösteren bir modernleşmeyi savunmadıklarını ileri sürer. O şairlerin çağdaşlaşma modeli kendilerine özgü nitelikler taşır. Fakat Mehmet Âkif, var olan, o günkü topluma özgü kültürel değerlerin günün şartları çerçevesinde yorumlanması, bu yorumun insan aklı ve iradesinin gücüyle, emek ve gayretle desteklenerek modern bir ülke oluşturma ideali, hedefi doğrultusunda çalışır (Aktaş, 2008:37).

Çalışmamızda Mehmet Âkif'in şiirleri emek harcama ve gayret etme kavramları çerçevesinde ele alınacak, bu kavramların ne derecede işlendiği ve hangi merkezlerde ağırlık kazandığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Emek ve Gayret Düşüncesi

Emek harcama ve gayret etme düşüncesi, Mehmet Âkif'in şiirlerinde geniş yer bulmuş, üzerinde önemle durulmuş bir konudur. Mehmet Âkif, emek harcama düşüncesini sadece şiirlerinde konu edinmiş değildir. Zira o sadece bir sanatçı ve fikir adamı değil, aynı zamanda bir aksiyon ve hareket adamıdır. Yakın dostlarından Mithat Cemal, onun şahsi hayatında da ne derece çalışkan bir insan olduğunun şahididir. Şam'da bulunduğu sırada Âkif, sabah ordu için at alır, akşam Arapça dersi verir, gece de Fransızca çalışır. O, başarılı olmaya değil, çalışmaya odaklı bir kişiliğe sahiptir (Kuntay, 1986:362).

Safahat'taki şiirlerde yer alan emek harcama ve gayret etme düşüncesini bireysel ve toplumsal çerçeve olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür.

1.1. Bireysel Anlamda Emek Düşüncesi

Emeğin bireysel çerçevede anlamı, kişinin kendini ve ailesini dürüst yollardan kazandığı geliriyle kanaat duygusu içinde geçindirmek için gayret sarf etmesidir. Mehmet Âkif, kişinin ailesinin geçimini sağlamak için alın teriyle gayret içinde olmasına kutsallık derecesinde değer veren bir kişiliğe sahiptir.

Fakir olması nedeniyle okuyamayan, ömrü boyunca küfeyi omuzlarında taşımak zorunda kalan bir yetimin (Topçu, 2011:61) anlatıldığı ve devrinin ağır sosyal şartlarını hissettiren "*Küfe*" şiirinde, hamallık yaparak alın teriyle ailesini geçindiren namuslu bir adamın ölümü sonrasında, oğlu babasından kalan küfeyi değersiz ve hor görerek tekmeler. Annesinin öğütlerini de kulak ardı eden ve küfeyle emek harcamayı kendine yakıştıramayarak hiddetlenen çocuğa, oradan geçmekte olan Mehmet Âkif, emek ve gayretle hayatı sürdürmenin ne suretle olursa olsun değerli olduğunu, kendi ailesinin geçimini temin etmenin görev olarak algılanması gerektiğini şu dizelerle anlatır:

"Zararlı sen çıkacaksın bütün bu hiddetle.
Benim de yandı içim anlayınca derdinizi...
Fakat, baban sana ısmarlayıp da gitti sizi.
O, bunca yıl çalışıp alınının teriyle seni
Nasıl büyüttü? Bugün, sen de kendi kardeşini,
Yetim bırakmayarak besleyip büyütmelisin.
-Küfeyle öyle mi?
-Hay hay! Neden bu söz lakin?
Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?
Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak." (s. 21)¹

¹ Çalışmada verilen sayfa numaraları *Safahat*'ın şu baskısına aittir: M.Ertuğrul Düzdağ, Safahat, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.

“Küfe”nin hemen arkasından gelen ve başlığıyla da âdeta bir çılgılığı andıran “Durmayalım!” şiirinde ise insanlar geleceğe akın akın yürürken bu değişen değerler ve şartlara ayak uyduramayan insanın bir enginde kaybolup gitmemesinin mümkün olmayacağı vurgulanmıştır. Şiirde emek harcama ve gayret etmenin gerekliliği,

“Ey bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken yatan!
Leş misin, davranmıyorsun? Bari Allah’tan utan.” (s.26)

mısralarıyla miskin insanın suratına âdeta bir tokat gibi vurulmaktadır. Karataş bu mısralarda Âkif’in kılını kıpırdatmayan insana belirli oranda kızgınlık ve öfke de duyduğunu belirterek hâlin ve geleceğin ancak emek ve gayretle düzenlenebileceği görüşünde olduğunu belirtir (Karataş, 2008:264).

Âkif, bütün kâinatın, yeryüzünün, gökyüzünün sürekli ve ardışık bir düzen içinde işlemeden hareketle insanın görevinin de emek harcamak olduğunu, bunun bir Tanrı buyruğu olarak anlaşılması gerektiğini belirtir (Uğurcan, 1986:146). M.Ertuğrul Düzdağ’a göre Âkif’in şiirlerinde emek harcama konusuna temel yaklaşımın öncelikle kâinata bir düzenin var olduğu şeklindedir. Bu düzen içinde gökteki ve yerdeki tüm varlıkların emek harcadığı ve gayret sarf ettiği, en ufak bir varlığın emek halkasındaki ihmalinin, düzenin altüst olmasına sebep olabilecektir (Düzdağ, 2006:40). “*Vaiz Kürsüde*” adlı şiirde geleceği hak etmeye çalışan insanların emek harcaması gerektiği, ancak gayret edilirse geleceğin hak edileceği düşüncesi verilmiştir:

Bekaayı hak tanıyan sa’yı bir vazife bilir;
Çalış çalış ki beka sa’y olursa hakkedilir.
Değil mi ceng-i hayatım zebunu âdem de?
Mücahedeyle yaşar çaresiz bu âlemde.
Evet, mücahede mahsulüdür hayat-ı beşer,
O olmadıkça ne efrad olur, ne âileler. (s.228)

Abide Doğan “*Mehmet Âkif Fatih Kürsüsünde*” adlı yazısında “*Vaiz Kürsüde*” şiirine ilişkin şu değerlendirmede bulunur: “*Vaiz şimdi, bir başka kudret tasavvur edilse, onun da esası madde olsa der. Ona göre madde, ezeldeki sa’yın yoğunlaşmasından ibarettir. Madde bir çok şekil alır. Onun da ‘aslı seyyali’ sa’ye varır. Neden? Çünkü, sa’y bütün kudretin yoğunlaşmasıdır, zaman ve mekânla da ilgilidir. İlim dünyayı aydınlatır. Ama hâlâ karanlık içinde kalmayı isteyenler vardır. Bu gibiler yüzünden yaratılışın manasını anlamanın inkânı yok gibidir. Vaiz bunlara karşı yine çalışmanın önemini vurgulayan o beyti tekrarlar.*” (Doğan, 2006).

Emeği maddenin ve hayatın özü olarak gören Mehmet Âkif’in asıl gayesi, şiir vasıtasıyla, toplumda gördüğü aksaklıkları ve hatta sosyal birtakım rezaletleri ortaya koyup halkı bunlardan nefret ettirip uzaklaştırmaktır (Göçgün, 1991: 411). Sırât-ı Müstakîm’de neşredilmiş olan “*Meyhâne*” ile “*Mahalle Kahvesi*” başlıklı iki manzum hikâyeye, toplumdaki aksaklıklara birer örnek teşkil etmektedir.

“*Meyhâne*” şiirinde, herhangi bir işi olmayan, bir işe sahip olma niyeti taşımayan ve karısının temizlik işlerinde çalışarak kazandığı parayı da içki ve kumar yolunda harcayan bir ayyaşın sebep olduğu aile faciası işlenir. Şiirin baş taraflarında meyhanedeki insanların miskin ve tembel hâlleri eleştirel bir üslupla anlatılır:

“Ne mâzî var, ne âtî, bak şu ayyaşın hayâlinde...
Tutup bir zehr-i âteşnâk dest-i bî-mecâlinde,
Zevâl-i ömrü bekler hem şebâbın tâ kemâlinde!” (s.32)

Ayyaş, kendi kazanmadığı ve bu tür yerlerde harcamaya da hakkı olmadığı parayla sadece o günü değerlendirmeyi düşünmekte, geçmiş ve gelecek endişesi taşımamaktadır. Böyle bir yaşantıyla bu tembel insan, gençliğinin en verimli çağını meyhanede boş yere harcamaktadır. Aydoğan bu şiirde meyhanedeki insanın “*sefil, yaratma ve üretmeden uzak, dünya karşısında kayıtsız, yitip giden*” biri olduğunu dile getirir ve psikolojik durumuyla ilgili olarak

onun tüm insani özelliklerden sıyrılmış, ruhunu yitirmiş olduğu görüşüne yer verir (Aydoğan, 1997:88). Evin hanımı ise kocasının bu durumu karşısındaki çıkışını şu dizelerle ifade eder:

“Çalışmadın, beni hep bunca yıl çalıştırdın;
O yavrucakları çıplak, sefil alıştırdın;
Bilir mahalleli kim, aldığın zamanda beni,
Çehiz çimenle donatmıştı beybabam evini.
Ne oldu şimdi o eşyâ? Satıp kumarda yedin!
Evet, kumarda yedin, hem de Karşılar’da yedin!” (s.34)

Bu ifadelerde Mehmet Âkif, emek ve gayret yoksunluğunun kötü sonuçlarını ve bu sonuca bağlı olarak bir ailenin dramını son derece realist bir üslupla okuyucuya aktarmıştır.

“Mahalle Kahvesi” adlı şiirinde ise, kahvehanenin çürük kokulu, pis ve insanı tembelliğe iten ortamını, insanı iğrendirecek derecede ve oldukça realist çizgilerle betimleyen Mehmet Âkif, mahalle kahvelerini Şark’ın ve dolayısıyla Osmanlı toplumunun “harîm-i kâtîli” olarak niteler. Ona göre kahvehaneler tavla, domino ve dama gibi yararsız oyunların oynandığı, diğer varlıklardan üstün yaratılan insanoğlunun vaktini boşa harcadığı mekânlardır. Şaire göre, “Şarkın bakılmayan yarası” olan bu yerler kapatılmalıdır. “Tamam o eski batakhâneler mukâbili” olan bu mekânlar Âkif’e göre, o kadar kötüdür ki, insanlar buralarda miskinliklerinden âdeta yaşayan ölümlere dönüşürler. Bu ortam o kadar iğrençtir ki bakışların nuru buraya girdiğinde çıkarken kapkara olur:

“Zavallı ümmet-i merhûme ölmeden gömülür;
Söner bu hufrede idrâki, sonra kendi ölür...
Muhî-i levsine dolmuş ki öyle manzaralar:
Girince nûr-i nazar simsiyâh olur da çıkar!” (s.102)

Âkif’e göre varlıklar, emek harcayarak ve gayret ederek yaşamaya ayarlanmış biçimde yaratılmıştır. Gayret etmek, fitratın bir gereğidir ve insan bugün işini asla yarına bırakmamalıdır. İşini yarına bırakmak, mahvolmak demektir. Süleyman Hayri Bolay, Âkif’in bu konudaki düşünce sistematiğine ve davranış felsefesine şu ifadelerle açıklık getirmiştir: “‘Descartes ve Spinoza gibi Batılı birçok filozofun da ifade ettiği gibi, Allah, mutlak varlıktır, yani ‘sebebi kendinde’ olan ‘bizatihi var olan’ varlıktır. Onun dinamizmi mahiyeti ve Zatı icabı kendisinden gelir. O, ‘ol!’ dedi mi olur. Buna rağmen O, her an emek sarf etmekten geri durmaz. Allah bütün varlıkların da içine bu çalışma ve iş yapma yahut değişim arzusunu ve kabiliyetini koymuştur. Nitekim Aristo’nun felsefesinde formların formu olan Tanrı (ilk hareketi veren), mesela bir armut çekirdeğinin içine koca bir armut ağacının formunu koymuştur. Şartlarını bulunca o çekirdek yarılr ve oradan o koca armut ağacı çıkar.” Mehmet Âkif böyle bir felsefi temelden hareket etmek suretiyle ayın, güneşin, yıldızların, gezegenlerin, atomların, hücrelerin, maddelerin hatta zaman ve mekânın da sürekli bir gayret içinde olduğu görüşündedir. Bu varlıklar ayrı ayrı ele alındığında toplum içinde ödev, yükümlülük ve sorumlulukları olan bir üye gibi, gayret konusunda birbiriyle yarış eder derecede ve uyum içinde emek harcamaktadır. Evrende var olan bu ahenkle ve gayretle dinamik bir Allah, sürekli yenilenen bir dünya, bu niteliklere sahip insanlardan canlı bir toplum ortaya çıkar. İşte insan gayreti ve emeği ile canlı, dinamik, sürekli olan bu devinim içinde yerini almalıdır (Bolay, 2008: 750).

“Hasbihâl” şiirinde, tembel insanların dünyada gün yüzü görememelerini doğal karşılar; bu durumun dönüştürülmesi mümkün olmayan, kesin, tabii bir kanun olduğunu; insanın zamanını boşa geçirmemesi gerektiği, zira bireyi yarın neyin beklediğinin bilinmediğini aktarır. Âkif evrene bu bakışını ve düşünce biçimini şöyle dile getirmiştir:

“Müevvifler için dünyâda mahvolmak tabî’idir
Bu bir kânûn-i fıtrattır ki yok te’vîli: kat’îdir.
Sakin ey nûr-i dîdem, geçmesin beyhûde eyyâmın;
Çalış hâlin müsâidken... Bilinmez çünkü encamın.” (s.130)

“İnsan” şiirinde Mehmet Âkif, bu noktadan yola çıkarak insanın diğer varlıkların hepsinden üstün yaratıldığını şiir boyunca dile getirerek insanın üstün olan yanlarını örneklendirir ve insanın tabiata hükmettiğini söyler. İnsanın azmi ve gayreti önünde hiçbir güç duramaz. İnsan, gayretle bir işe giriştiğinde, önündeki bütün engeller kalkarak kaçacak yer arar:

“Dayanmaz pîş-i ikdâmında mâni’ler müzâhimler;
Kaçar, sen rezm-gâh-ı azme girdikçe müzâhimler.” (s.65)

İnsanoğlu, çöllerde kalsa emek harcama düşüncesinden aldığı ilham, onun rehberi olur. Emek ve gayreti sayesinde, çöllerde her attığı adımda gölgelik vahalar bulur:

“Susuz çöllerde kalsan, bedrekan ilhâm-ı sa’yindir,
Ki her hatvende eyler sâye-küster vâhalar zâhir.” (s.65)

Mehmet Âkif, bunca üstün niteliklerle yaratılıp dünyaya gönderilmiş olan insanoğlunun, bu yeteneklerini basit ve yararsız işlerde tüketmesini asla kabullenemez.

1.2. Toplumsal Anlamdaki Emek ve Gayret Düşüncesi

Toplumsal anlamdaki emek ve gayret düşüncesi; kişinin, milletinin bağımsızlığı için ya da toplumun bilimsel ve teknolojik alanda ilerlemesine katkıda bulunmak amacıyla çaba göstermesidir.

“Süleymaniye Kürsüsünde” başlıklı uzun şiirinde Mehmet Âkif, okuyucularını Süleymaniye Camisi’ne davet ederek kürsüde konuşan yaşlı, beyaz sakallı ve sevimli bir ihtiyarı dinlemelerini ister. Bu ihtiyar zat, İslam âlemini baştan başa dolaşmış ve onun sorunlarını yerinde tespit etmiş bir bilgedir. Kürsüdeki ihtiyar, İslam âlemini dolaşırken Müslümanları uyandırmaya ve gayrete getirmeye çalışmıştır. Oysa anlattıklarına bakılırsa Müslüman bilginler ve din adamları ümidini kaybetmiştir. Onlara göre, sorunları baştaki yöneticiler çözüme kavuşturmalıdır. Dini kurtarmak ise zaten onları aşan büyük bir meseledir. İhtiyar zat, bunun üzerine halka inerek ümmetin sorunları hakkındaki düşüncelerini öğrenmek ister. Burada görünen tablo çok daha vahimdir. Halk oldukça vurdumduymaz bir hâdedir ve ancak kıyamet kopunca ayılacak kadar dalgındır:

“Öyle dalgın ki, meğer sûrunu İsrâfil’in.
İşitip, yattığı yerden azıcık silkinsin!” (s.149)

İlim ve irfan sahibi vaize göre, İslam âleminin en büyük sorunu, ümmet olarak topyekûn bir emek ve gayret içine girememiş olmaktır. Kürsüdeki zat, bu türlü gayretin en güzel örneği olarak Japonları gösterir. Müslüman olmadıkları hâlde Japonlar Müslümanlara örnek olacak bir çalışma azmi ve disiplini içindedir. Ayrıca, kişisel hırslarını, milletin menfaatlerine feda ederek çalışmaktadırlar:

“İhtirâsât-ı husûsiyyeyi söyletmiyerek,
Nef’-i şahsîyi umûmunkine kurbân etmek;
Daha bunlar gibi çok nâdire gördüm orada...” (Süleymaniye Kürsüsünde, s. 156)

M.Emin Erişirgil, Âkif’in Japonya’yı emek ve gayret konusunda örnek olabilecek özelliklere sahip bir ülke olarak gördüğünü, buna gerekçe olarak da “*Garp medeniyetinin onların ahlakça yüksekliklerini bozmamış*” olduğunu, çünkü Japonların Batı’nın sadece ilim ve tekniğini aldığını dile getirir (Erişirgil, 2006: 119)².

² Akif’in neden Japonya’yı örnek gösterdiği o dönemle ilişkili bir durumdur. Mehmet Emin Erişirgil bu konuya da açıklık getirir ve şu yorumu yapar: “Akif’in gençlik devrinde Japonya gibi olma arzusu, İstanbul’da da, bazı Müslüman memleketlerinde de umumî bir ideal halinde idi; hattâ kahvehanelerde, evlerde bu, konuşulup duruyordu: Biz de Japonya gibi olsak diye. Bunun gerçek sebebi Rus-Japon Harbidir. Bu harpte, hattâ kahramanlık göstererek Japonya Rusya’yı yenmişti, çoktan beri ilk defadır ki, bir şarklı millet büyük, garplı ve Hristiyan bir milleti mağlûp ediyordu. Mağlûp olan memleket de Buda dinindendi ama şarklıydı. Bu olayın İstanbul’da da bazı aydın İslâm şehirlerinde de ne kadar sevinç uyandırdığını tahmin güç değildir.” (Erişirgil, 2006:129)

Mehmet Âkif'e göre, Batı o dönemde üstünlüğünü kabul ettirmiş bir medeniyettir. Onların üstünlüğü, ilelebet devam etme özelliği taşıyan bir üstünlüğe sahip değildir. Batı medeniyeti, bilime verdiği önem, ortaya konulan teknik ve teknolojinin yönlendirdiği bir uygarlıktır. Bu teknolojinin yanında harcanan emek de önemli bir yer edinmiştir. Bütün bu işler ve gelişmişliğe emek olmadan ulaşmak mümkün değildir. Âkif Avrupa medeniyetini, güzel hasletlere sahip insani bir medeniyet olarak görmez. Ancak yapılacak bir şey yoktur, onun karşısında da durulmaz. Avrupalılar makine gibi uğraşmakta, çabalamakta, bununla bağlantılı şekilde de maddi olarak sonsuz bir gelişmişlik içindedirler (Doğrul, 1944:113).

Âkif, Batıların ileri olmasını onların yenilik, icat ve keşif yapmak için harcadıkları emeğe bağlar. Abdullah Uçman, insanların da tabii oldukları, gökte ve yerde her varlığın bir faaliyet içinde olduğu ilahi nizamı itibaları nedeniyle Batıların, emek ve gayret sarf etme sonucunda yere ve göğe hükmettiklerini belirtir (Uçman, 2011:531). O dönemde toplum, çocuk tavrıyla emekleme aşamasındayken insanlık çok mesafe katetmiş, ulaştığı bilgiyle gök boşluğunu, gökyüzünü istilaya başlamıştır. Âkif, bu düşüncelerini "*Alınlar Terlemeli*" adlı şiirinde şu dizelerle ifade etmektedir:

Emeklerken, sabi tavrıyla, topraklarda sen hâlâ,
Beşer doğrulmuş, etmiş, bir de baktın, cevvi istilâ! (s.417)

Âkif'e göre emek ve gayret harcararak Batı toplumları gelişmişlikle ilerlerken bilimsel ve teknolojik alandan geri kalışımızın sebebi ise eğitim sistemimizin uygulanabilir bilgilerden ziyade, nazariyata yani teorik bilgiye önem vermesidir. Oysa çağımızda geçerli olan yöntem, bilimsel bilginin pratiğe aktarılmasıdır (Gülendam 2009:689). Bu nedenle toplum olarak çalışma yöntemlerimizi gözden geçirmemiz gerekmektedir. Bu konuda topluma önderlik etmesi gereken bilim adamları da taklitten öteye geçememiştir:

"Asr-ı hâzırda geçen fenlere sâhip denecek,
Bir adam var mı yetişmiş içinizden, bir tek?
Mütefennin tanınan üç kişinin kıymeti de,
Münhasır anlamadan, dinlemeden taklîde.
Kim mesâîsini bir gâyeye vardır, hani?
Nazariyyâta boğulmakla geçen ömre yazık;
Amelî kıymetidir kıymeti ilmin artık." (Süleymaniye Kürsüsünde, s. 168)

Kürsüdeki vâiz, Japonların teknolojik alanda ilerlemelerini, Batı'nın bilimsel düşüncesini almalarına, ancak toplumsal davranışlarda onları taklit etmekten uzak durmalarına bağlar. Osmanlı toplumunun gelişmesi ve ilerlemesi de buna bağlıdır. Taklitten uzak bir duruşla Batı'nın teknolojisi, sanayisi ve bilimsel düşüncesi alınmalıdır. Toplumsal emek ve gayret düşüncesinin yöntemi böyle olmalıdır. Vâizin, Japonların çalışma yöntemlerini araştırarak vardığı kanaat da bunu göstermektedir:

"O kanâatta şudur:
Sırr-ı terakkînizi siz,
Başka yerlerde taharrîye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek her millet;
Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.
Alınız ilmîni Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesâînize son süratini." (Süleymaniye Kürsüsünde, s.172)

Âkif'e göre, Batı'nın elinde bulundurduğu ilme sahip olmadan var olmak, ayakta kalmak, hür ve müstakil bir millet olarak hayatı sürdürmek mümkün değildir. Bu nedenle Batı'nın bilimi ve sanatı alınarak hemen, bir an bile durmaksızın emek harcamaya başlanmalıdır (Kurnaz, 2006).

İslam ve dolayısıyla Osmanlı toplumunun geri kalmışlığının, millet olarak topyekûn ve yoğun bir çalışmayla önlenebileceğine inanmış olan Âkif, fertleri emek ve gayrete getirmek suretiyle toplumu kalkındırma düşüncelerini hayata geçirebilmek için âdeta gecesini

gündüzüne katarak bizzat emek harcar. Ramazan Gülendâme Mehmet Âkif'in ideal insan tipinin aklını, bilgi birikimini ve iradesini kullanmayla bireyin kendi yaşamını düzenleyebileceğini, kadercilik ile tevekkül anlayışının doğru anlaşılmadığını ve buna bağlı olarak da insanları miskinlik ve tembelliğin sardığını, bu sarmalla mücadele etmesi gerektiğini vurgular (Gülendâme 2009:688). Âkif, bu düşüncelerini sadece şiirlerinde değil aynı zamanda nesir ve vaazlarında da derinlemesine işleyerek sürekli dile getirir. 458 numaralı 12 Şubat 1920 tarihli Sebilürreşad dergisinde, İstiklal Savaşı günlerinde Balıkesir Zağanos Paşa Camisindeki vaazı yayımlanır. Bu yazıda toplum olarak emek harcamak zamanı olduğu ve bireysel gayretin işe yaramayacağı şu sözlerle anlatılır:

“Bugünkü hayatın, maişetin, bugünkü ihtiyacatın aldığı tarz itibariyle bir insan tek başına bir iş göremiyor. Bütün işler şirketler, cemiyetler, milletler tarafından meydana getiriliyor. Ne fabrikalar, ne demiryolları, ne vapurlar, ne limanlar, ne hastaneler, ne camiler, ne mektepler, ne ticarethaneler, ne de din ve vatanı müdafaa edecek toplar, tüfekler, cephaneler... Elhasıl hiç bir şey ferdî sa'y ile, yani tek başına çalışmakla kabil olamıyor. Bugün hayat öyle bir şekil almış ki tek başına çalışan bir adamın alnından damlayan terler, tıpkı gözyaşı gibi dökülüp gidiyor, hiçbir fayda te'min etmiyor. Ne zaman bir yere binlerce alın birden terlerse işte o vakit bu sa'yin yeryüzünde bir eseri, bir izi görülebilir.” (Akt. Düzdağ, 2006: 149).

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve akabinde Osmanlı topraklarında işgallerin baş göstermesi üzerine, Mehmet Âkif bu sefer de hürriyet ve bağımsızlığın yeniden kazanılabilmesi için fertleri harekete geçirmek adına hummalı bir çalışmaya koyulur. İnsanlar, ümitsizlik ve bezginlik içindedir. Âkif, bu döneme ait şiirlerinde, fertlere ümit aşılama ve onları gayrete getirmek çabası içindedir.

“Şark” şiirinde Âkif, söz konusu dönemde insanların genel ruh durumlarını ve memleketin genel manzarasını şöyle tasvir eder:

“Harâb iller, serilmiş hânümanlar, başsız ümmetler,
Yıkılmış köprüler, çökmüş kanallar, yolcusuz yollar,
Bükülmüş beller, incelmüş boyunlar, kaynamaz kanlar,
Düşünmez başlar, aldırılmaz yürekler, paslı vicdanlar;
Tegallübler, esaretler, tahakkümler, mezelletler;
Riyâlar, türlü iğrenç ibtilâlar, türlü illetler;
Örümcek bağlamış, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar;
Ekinsiz tarlalar, ot basmış evler, küflü harmanlar;” (s.413)

Bu feci durumdan kurtulmanın tek çaresi, durmadan büyük bir azimle ve uyum içinde çalışmaktır. İnsan, bu türlü bir ezilmişlik ve esaret altında yaşamamalıdır. Hürriyetine sahip olamayan bir topluluk, insan sıfatını hak edemez. “Alınlar Terlemeli” başlıklı şiirde bu düşünceler ve bu olumsuz tablodan kurtulmanın çaresi anlatılmıştır:

“Desen bin kere 'İnsânım!' kânan kim? Hem niçin kansın?
Hayır, hürriyetin, hakkın masûn oldukça insansın.
Bu hürriyet, bu hak bizden bugün âheng-i sa'y ister:
Nedir üç dört alın? Bir yurdun alnından boşansın ter...” (s.418)

Aynı dönemde yazılan “Umar mıydın?” şiirinde de kurtuluşun biricik çaresi olan emek ve gayretin ne şekilde olması gerektiği çok açık bir üslupla söylenmiş, halkın uyandırılması icap ettiği ifade edilmiş ve Allah'ın yardımının da emek harcamaya bağlı olduğu vurgulanmıştır:

“Cemâ'at intibâh ister, uyanmaz gizli yaşlarla!
Çalışmak!.. Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla.
Alınlar terlesin, derhal iner mev'ûd olan rahmet,
Nasıl hâsir kalır 'tevfiki hakkettim' diyen millet?” (s.420)

“Yeis yok!” şiirinde ise bir şeylerin düzene girmesinin ve ülkenin işgalden kurtarılmasının emek ve gayretten başka çıkar yolu olmadığı gayet açık bir ifade ile ortaya

konarak geçmişin olumsuz izlerinin silinmesinin de gayretle yakından ilgili olduğu anlatılmıştır:

“Mâzîdeki hicranları susturmaya başla;
Evlâdına sağlam bir emel mâyesi aşla.
Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol...
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol.” (s.428)

Mehmet Âkif, emeği yücelten bir bakış açısına sahiptir. O kadar ki ona göre, emek ve gayretin zıddı olan tembellik yaratılış kanunlarına isyan etmek demektir. Bu yüzden insanlık davasında bulunanlara yakışan davranış, durmadan çalışmaktır. “*Hasbihâl*” şiirinde bu düşünce vurgulanmıştır:

“Atâlet fitratın ahkâmına mâdem ki isyandır;
Çalışsın, durmasın her kim ki da'vâsında insandır.” (s.131)

Mehmet Âkif Ersoy, evrendeki her varlığın yaratılışında gayretin yapısal bir özellik olarak yer aldığını şiirlerinde çokça dile getirmiştir. Zerrelere galaksilere kadar her türlü varlık, bitmeyen bir enerji ile yapısına konulan amacı gerçekleştirmek uğruna mütemadiyen çalışıp durmaktadır. Evrendeki bu ahenkli çalışma düzenine uymayan tek varlık ise insandır. Oysa insan, varlıklar içinde akıl ve şuur sahibi olan tek canlıdır. Onun her varlıktan daha çok bu emek ahengine uyması gerekir.

“*Vâiz Kürsüde*” başlıklı oldukça uzun şiirinde Âkif, kürsüdeki vaizin dilinden bu konuları ayrıntılı olarak işlemiştir. Beka, yani sonsuzluk arzusu insanın en temel duygularındandır. Bekaya inanan ve ona kavuşmak isteyen her fert emek harcamayı bir görev bilmelidir. Evrendeki diğer varlıklar da böyle yapmaktadır. Varlıkların bu kadar faaliyet içinde çalışmalarının sırrı araştırılıp hikmeti insan idrakine sorulduğunda alınan cevap şudur:

“Evet, soruldu mu idrâke ansızın bu suâl,
Lisân-ı hâli şu düstûru haykırır derhâl:
‘Bekâyı hak tanıyan sa'yi bir vazife bilir;
Çalış çalış ki bekaa sa'y olursa hakkedilir.” (s.220)

Âkif'in emek harcama düşüncesinde, evrenin ve onu teşkil edip çeşitli şekillere giren maddenin özünde sa'y, yani emek ve gayret prensibi saklıdır. Bu prensip insanoğlu için mühim bir model teşkil etmektedir. İnsan da bu modele uygun hareket etmeli ve bunun dışında kalmamalıdır:

“Şu madde yok mu ki almada birçok eşkâli,
Onun da varmadadır sa'ye asl-ı seyyâli.
Neden mi? Çünkü bütün kudretin tekâsüfüdür.
Zaman da sa'ye çıkar: Çünkü hep onunla yürür.
Mekân da sa'ye varır: Sa'yi sifra indiriniz,
Mekân tasavvur edilmez, muhâl olur hayyiz
...
Kamer çalışmadadır, gökle yer çalışmadadır
Güneş çalışmada, seyyâreler çalışmadadır.
Didinmeden geri durmaz nücûm-i gîsû-dâr
Bütün alın teridir durmayıp yağın envâr.” (Vaiz Kürsüde, s.220)

Bu bölümde şair bütün evrenin belli bir amaca doğru, bir hareket, emek ve gayret içinde olduğu pozitif bilimlere ait birçok bilgi ve delile dayanarak yüksek bir dille anlatır. Ay, güneş, bütün gezegenler, kuyruklu yıldızlar ve diğer gök cisimlerinin ebedî devamlılıkları ve düzenli hareketleri karşısında şair hayrete düşmekte, ilerleyen bölümlerde de bu ruh hâli hayranlığa dönüşmektedir.

Safahat'ta, Mehmet Âkif'in emek ve gayret düşüncesiyle çok yakından ilgili olan ve üzerinde ısrarla durulan bir konu da tevekkül kavramıdır. TDK Güncel Türkçe Sözlük'te

tevekkül, “herhangi bir işte elinden geleni yapıp daha sonrasını Allah’a bırakma”³ şeklinde tanımlanmıştır. İslam dininde kader konusuyla yakın bir bağ kurularak ele alınan tevekkül kavramı, yanlış anlaşıldığı vakit, insanı miskinliğe ve tembelliğe sevk etmektedir. Doğru anlaşılın ve uygulanan tevekkül ise insanın azim ve gayretle hareket etmesine yol açmaktadır.

“Vâiz Kürsüde” şiirinde, yanlış anlaşılın tevekkül açıklanmıştır. Bu yanlış anlayışla hareket eden insan, çalışmadan ve azmetmeden her işini Allah’a havale etmektedir. Âdeta Allah onun hizmetçisi konumuna düşürülmekte, bunun yanlış olduğu ve tembelliğin felsefesinde bu düşüncenin var olduğu şu dizelerde ifadesini bulmuştur:

“‘Çalış!’ dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de ‘tevekkül’ sokuşturup araya,
Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!
Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâsın iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
Birer birer oku tekâmül edince defterini;
Bütün o işleri Rabbim görür; vazîfesidir...
Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!
Çoluk çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
Hudâ vekîl-i umûrun değil mi? Keyfine bak!” (s.233)

Başlığı tevekkülün doğru anlamını içeren “Azimden Sonra Tevekkül” şiirinde Mehmet Âkif, tevekkülün nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğini açıklamıştır. Âkif, söz konusu şiiri de bir ayetin yorumu olarak kaleme almıştır. Şiirin kurgusunda, tembelliğine bahane arayan ve içine düştüğü olumsuz şartları Allah’a güvenmeye bağlayarak

“Allah’a dayanmak mı? Asırlarca dayandık!
Düşdükse bu hicrâna, onun nârına yandık!”

diyen bir kişiye Âkif’in cevabı şöyledir:

“-Allah’a değil, taptığın evhâma dayandın;
Yandınsa eğer, hakk-ı sarîhîndi ki yandın...
...
“ ‘Allah’a dayandım!’ diye sen çıkma yataktan...
Ma’nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!
Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?” (s.430)

Âkif’e göre, Müslümanlar azim ile emek harcamalı, ardından da tevekkül etmelidirler. Bu, onların görevidir. Bu emek ve çaba harcama sırasında yeise kapılmak Müslüman’a yakışın bir davranış değildir; emek ve gayret içinde olan bir Müslüman için aşılmayacak engel, ulaşılamayacak hedef yoktur (Uçman, 2011:538). Âkif, güçlükler karşısında yılgınlık ve ümitsizlik göstermek hem birey hem de toplumlar için bir felaket olacağını dile getirir. İnsanoğlu geleceğe doğru sele kapılmış gibi hızla yürümektedir. Bu akıntıya uymayan insan bu selde boğulup gidecektir (Gökçek, 2005:109).

Sonuç

Şiir sanatını, daha çok Osmanlı toplumunun ilerlemesi ve savaş yıllarında bağımsızlığını yeniden kazanması uğruna bir araç olarak kullanmış olan Mehmet Akif Ersoy, ümitsizlik, yılgınlık ve tembellik içindeki bir toplumu uyandırıp harekete geçirerek ülkenin

³ <http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?ET:22.01.2012>

kurtuluşa ermesi ve kalkınması yolunda emek harcamaya ve gayret göstermeye yönlendirme uğraşı içinde olmuştur.

Bireysel anlamda emek ve gayret kavramları Mehmet Âkif'in şiirinde kişinin emek ve gayretle kendi yaşamıyla birlikte ailesinin yaşamını sürdürmesi merkezine odaklanmıştır. Emek ve gayretle yapılan her iş, içinde yalan, dolandırıcılık, sahtekârlık olmadığı müddetçe kutsaldır. Ancak toplumun küçük bir çocuğu babasından miras kalan ağır hayat şartlarını omuzlamasını beklemesi hakkaniyete yakışır bir durum değildir.

Mehmet Akif'in şiirine ve şiirinde ele aldığı düşüncelere göre, kâinatta yer alan her varlık işleyen bir düzenin parçasıdır. Bu düzenin devamı için her varlığın görevini sürdürmesi, hem de bir an için olsa bile aksatmadan devam ettirmesi, evrenin ortadan kalkmaması için bir zorunluluktur. Dolayısıyla evrendeki en büyük gezegenden en küçük parçaya kadar her varlık emek ve gayret içindedir. İnsan ise bu varlıklar âlemi içinde bütün evrenin merkezinde ve bütün âlemin bir özeti ve örneği niteliğindedir. Bu nedenle kozmos içinde insana düşen görev de emek harcamak ve gayret sarf etmektir. İnsan ancak bu şekilde evrendeki yerini koruyabilecektir.

Mehmet Âkif Safahat adlı eserinde yer verdiği şiirlerinde emek ve gayret kavramını olumsuzlayan mekânları işlemiş, bunların bireysel ve toplumsal anlamda zararlı yönlerini bazen tasvir bazen diyalog yöntemiyle dile getirmeye çalışmıştır. Bu mekânlardan en önemlileri kahvehane ve meyhanedir. Bu mekânlar kişiyi tembelleğe iten, başkasının çalışması sayesinde yaşayabilen asalakların barındığı, toplumu kemiren çeşitli hastalıkların yuvası olan yerlerdir.

Sosyal anlamda emek ve gayret düşüncesinin ele alındığı şiirlerde ise fertlerin, ülkenin kalkınması ve ülkenin işgalden kurtarılması için el birliğiyle, yılmadan, bu yüce hedeflere yönlendirilmesi amaç edinilmiş, toplumun ancak emek ve gayretle çağdaş hâle gelebileceği dile getirilmiştir.

Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşı'nı yaşayan Osmanlı toplumu ve Doğu dünyası baştan başa ümitsizlik içindedir. İçinde bulunduğu şartlardan kurtulma umudu kalmamıştır. Ancak Âkif, İslam dünyasının emek ve gayretle kendine gelebileceğini, günün bilim ve teknolojisini büyük bir gayret hamlesiyle yakalayabileceği düşüncesindedir. Batı dünyasının bugünkü gelişmişliğinin tek sebebi emek harcaması konusunda gösterdikleri sabırdır. Bu anlamda Doğu toplumları içinde bu sabrı göstererek gelişme kaydedebilmiş tek toplum Japon toplumudur. Bu nedenle Japonlar Doğu toplumları için önemli bir örnek teşkil ederler.

O günkü toplumun emek harcamamanın, çalışma alışkanlığı kazanmamış olmasının yanı sıra eğitim sistemindeki bazı aksaklıklar da geri kalmışlığa neden olmaktadır. Bunlardan en önemlisi eğitim sisteminin sadece nazari bilgilere dayanması ve uygulamaya yer verilmemesidir. Eğitim sisteminde yapılabilecek değişiklikler toplumu ve onun geleceğini yeniden şekillendirme yetisine sahiptir.

Mehmet Âkif şiirinde geri kalmışlığın temelinde toplum tarafından yanlış yorumlanan bazı hususlar üzerinde de durmuştur. Bunlardan biri tevekkül ve kadercilik anlayışıdır. Tevekkülün yanlış anlaşıldığını, emek harcanmadan tevekkül olamayacağını şiirlerinde ele almıştır. İnsan kaderinin temelinde de gayret sarf etme yer almaktadır. İnsan emek harcamadan ve bir gayret içine girmeden başına gelenleri kader anlayışıyla yorumlaması doğru değildir.

Mehmet Âkif çalışkan bir karaktere sahip kişiliği, insanları, toplumu emek ve gayrete davet eden tavrı ve düşüncesi ile o günkü toplumda sosyal sorunlarla ilgilenen, bu sorunlara çözüm arama yoluna giden bir şairimizdir. O, bireyin ve toplumun emek ve gayret düşüncesi ve fiili ile, içinde bulunduğu sorunlardan kurtulabileceği tespitinde bulunmuş; çevresindeki, ülkesindeki insanları bu şekilde gelişmiş toplum olmaya davet etmiştir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Şerif (2008). "Mehmet Âkif ve İnsan", Hece Dergisi Mehmet Âkif Özel Sayısı, Ankara: Hece Yayınları, S.133.
- AYDOĞAN, Bedri (1997). "Mehmet Âkif Ersoy'un Meyhane ve Mahalle Kahvesi Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme", Türkoloji Araştırmaları, Fuat Özdemir Anısı, Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- BOLAY, Prof.Dr. Süleyman Hayri (2009). "Mehmet Âkif'te Sa'y (İş/Çalışma) Felsefesi", I. Uluslararası Mehmet Âkif Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara: Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, s.747-752.
- DOĞAN, Abide (2006). "Mehmet Âkif Fatih Kürsüsünde", Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, S.73.
- DOĞRUL, Ömer Rıza (1944). Kur'an'dan Ayetler, Tercüme ve Tefsir Eden Safahat Şairi Mehmet Âkif Ersoy, İstanbul: Yüksel Yayınları.
- DÜZDAĞ, M.Ertuğrul (2006). İstiklal Şairi Mehmet Âkif, İstanbul: Fide Yayınları.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin (2006). İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Âkif, Ankara: Nobel Basın Yayın Dağıtım, 3. Baskı.
- ERSOY, Mehmet Âkif (1987). Safahat, Yay.Haz. M.Ertuğrul Düzdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- GÖÇGÜN, Önder (1991). "Mehmet Âkif'in Realist Cephesi ile Manzum Hikâyeleri", Türk Edebiyatı Araştırmaları-II, Konya: S.Ü. Yayınları, s.411.
- GÖKÇEK, Fazlı (2005). Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GÜLENDAM, Ramazan (2009). "Mehmet Âkif'in İdeal İnsan Tipi", I. Uluslararası Mehmet Âkif Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara: Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, s.687-692.
- KARATAŞ, Turan (2008). "Safahat: Her Yüzde, Yüz İstirap", Hece Dergisi Mehmet Âkif Özel Sayısı, Ankara: Hece Yayınları, S.262.
- KUNTAY, Mithat Cemal (1986). Mehmet Âkif, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (2006). "Halkın Çağdaş Şairi", Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, S.73.
- OKAY, Orhan (2005). Bir Karakter Heykelinin Anatomisi: Mehmed Âkif, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOPÇU, Nurettin (2011). Mehmet Âkif, Yay.Haz. Ezel ERVERDİ, İsmail KARA, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- UÇMAN, Abdullah (2011). "Vaiz Mehmet Âkif", Vefatının 75. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildirileri 12-13 Mart 2011, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- UĞURCAN, Sema (1986). "Âkif'in Şiirlerinde Savaş", Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- <http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?ET:22.01.2012>
- YENİTERZİ, Emine (2000). "Mehmet Âkif'in Çalışmaya Verdiği Önem", Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi. <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s7/16.pdf> ET:26.01.2012